

Arkeologiasta ja kansallissosialismista Skandinavian maissa

Sami Raninen

Arkeologian ja natsien mahduttaminen samaan lauseeseen tuo useille ihmisille ensiksi mieleen Indiana Jonesin seikkailut. 1920–1940-luvuilla Indiana Jones ei kuitenkaan ollut ainoa natsismin kanssa tekemisiin joutunut muinaistutkija. Vaikka arkeologien omakuvan kannalta voisi olla mairittelevampaa kirjoittaa natsia vastaan taistelleista arkeologeista, tässä lyhyen kirjoituksessa on huomiota kiinnitettävä myös päinvastaiseen: niihin arkeologeihin, jotka olivat myös natsia, tai joita on ainakin epäilty sellaisiksi. Aihepiiriin yhteydessä olisi luontevaa käsitellä kansallissosialistisen Saksan arkeologiaa, josta tietysti riittäisikin hyvin paljon sanottavaa. Tällä kertaa huomio kuitenkin saa kiinnittyä Skandinavian maihin.

Skandinaavisen kansallissosialismin ja skandinaavisen arkeologian yhteyksistä puhuminen voi ensi alkuun vaikuttaa hiukan tyhjänpäiväiseltä aiheelta. Kansallissosialististen liikkeiden kannatus ei Ruotsissa, Norjassa ja Tanskassa koskaan ollut kovin laajaa. Tanskassa maan merkittävin natsipuolue *Danmarks Nationalsocialistiske Arbejderparti* onnistui vuoden 1939 vaaleissa saamaan kolme paikkaa kansanedustuslaitokseen. Norjalainen vastine *Nasjonal Samling* ja Ruotsin lukuisat kansallissosialistiset pikkupuolueet eivät koskaan päässeet parlamenttiin, vaikka saivatkin vaatimatonta menestystä kunnallisvaaleissa. Toisaalta Tanska ja Norja olivat vuosina 1940–45 Saksan miehittämiä. On hyvin tiedossa, että näissä maissa esihistorial-

lista symboliikkaa käytettiin ahkerasti miehityksen aikaisiin propagandatarcoituksiin. Tunnetussa Waffen-SS:n värväysjulisteeissa viikinkisoturi kutsui nuoria tanskalaisia taistelemaan maansa puolesta bolševismia vastaan. Norjan *Nasjonal Samling*, jonka riveistä maata nimellisesti johtanut nukkehallitus koottiin, järjesti seremonioitaan viikinkiaikaisten hautakumpujen luona ja käytti tunnuksenaan kalliopiiirroksista tuttua kehäristiä. Myös miehittäjävalta Saksa antoi suuren arvon pohjoismaiden viikinkiperinnölle. Viikingit vetosivat suuresti romanttisten natsien mielikuviin germaanisesta sankarihengestä. Niinpä SS-johtajat Heinrich Himmler ja Reinhard Heydrich kiinnittivät henkilökohtaista huomiota Norjan ja Tanskan arkeologisen kulttuuriperinnön suojeluun ja haltuunottoon. Toisaalta viikinkilaivojen ja rautakautisten hautakumpujen kansallinen symboliarvo teki niistä yhtäläisen arvokkaita myös miehitysvallan vastustajille, joiden joukkoon monet arkeologit lukeutuivat: muinaisjäännökset eivät puhu vain yhdellä äänellä.

Norjassa miehittäjien ja arkeologien välinen konflikti sai vakavia muotoja. Saksalainen arkeologi Herber Jankuhn, Haithabun (Hedebyn) viikinkikaupungin tutkija, tunsikin Norjan arkeologian hyvin jo ennen sotaa. Vuonna 1940 Jankuhn saapui miehitettyyn Norjaan SS-Ahnenerben (arkeologiaan ja kulttuuriperinnön suojelemiseen keskittynyt natsiorganisaatio) edustajana ja SS-upseerin mustaa univormua kantaen. Jankuhn oli elä-

mänsä tässä vaiheessa ilmeisen fanaattinen kansallissosialisti. Tätä seikkaa ei niin välitetty muistella sodanjälkeisessä Saksan liittotasavallassa, jossa Jankuhnin komea ura jatkui arkeologian parissa, mutta toisenlaisten poliittisten tunnusten alla.

Herbert Jankuhn ei erityisemmin pitänyt professori A. W. Brøggerista, Oslon yliopiston arkeologisten kokoelmien (Oldsaksamlingen) johtajasta. Vuonna 1940 Jankuhn yritti saada sodan takia keskeytyneet Raknehaugenin kansainvaellusaikaisen suurkumpuhaudan tutkimukset jälleen käyntiin – mieluiten saksalaisella rahoituksella. Brøgger kollegooneen onnistui viivästyttämään hanketta ja sitten käynnistämään tutkimukset norjalaisin voimin, vaikka SS-valtakunnanjohtaja Heinrich Himmler lopulta olisi henkilökohtaisesti järjestänyt kaivauksille määrärahat Saksasta. Jankuhn piti norjalaisten kollegoidensa vastaanpyristelyä vihamielisenä toimintana. Samana vuoden syksyllä hän teki ilmiannon Brøggerista, joka oli pitänyt miehitystä vastustavan puheen Raknehaugenin luona. Brøggeria ei vielä vangittu, mutta miehittäjien silmissä hän oli nyt merkitty mies, jonka toimintaa seurattiin tarkoin.

Alkuvuodesta 1941 Brøggerin Oldsaksamlingen joutui taas vaaravyöhykkeeseen, kun Nasjonal Samling –hallitus lähestyi sitä omalaatuisen vaatimuksen kanssa. Kokoelmista olisi luovutettava kolme esinettä, joista soveltuvinta käytettäisiin johonkin tarkemmin määrittelemättömään tarkoitukseen ja kaksi palautettaisiin. Otaksutaan, että tarkoituksena oli lahjoittaa arvokas arkeologinen löytö jollekulle korkeassa asemassa olevalle saksalaiselle – todennäköisimmin Heinrich Himmlerille, joka vieraili Norjassa helmikuun alussa. Suunnitelman takana oli ehkä miehityshallinnon johtaja, valtakunnankomissaari Josef Terboven. Professori Brøgger ja yliopiston rehtori Seip onnistuivat viivästyttämään ja lopulta estämään tämän hankkeen saamansa käskyn epämääräisyyteen vedoten. Himmler ei saanut lahjaansa, mutta Brøggerin suosio uusien vallanpitäjien silmissä oli nyt entistäkin vähäisempi. Myöhemmin samana vuonna

Brøgger ja rehtori Seip hangoittelivat vastaan hallituksen vaatiessa esinelöytöjä Oslossa järjestettävään propagandistiseen historia-näyttelyyn. Miehittäjien kärsivällisyys loppui: Gestapo vangitsi professorin syyskuussa 1941. Hän vietti vankileirillä runsaan vuoden. Paljolti norjalaisten professorikollegoidensa ansiosta hän lopulta vapautui ja sai hämmästyttävää kyllä jopa virkansa takaisin. Brøggerin yhteistyökumppani Seip puolestaan päätyi Sachsenhausenin keskitysleiriin ja myöhemmin berliiniläiseen vankilaan. SS-Ahnenerbe järjesti hänet lopulta vapaaksi, mutta Norjaan hän sai palata vasta sodan päätyttyä.

Ruotsissa ei miehitystä koettu, mutta sieläläkin toisen maailmansodan aikainen ja sitä edeltänyt mentaliteetti ja politiikka on ollut kipeän keskustelun aihe. Usein esitetyn näkemyksen mukaan kansallissosialistisen Saksan sympatisointi oli Ruotsissa laajempaa kuin on haluttu ajatella ja Saksaan kohdistunut sota-ajan myönnytyspolitiikka pidemmälle mennyttä kuin puolueettomuudesta puhuminen oikeastaan sallisi. Nuoruuden natsisympatiat ovat nousseet esiin muun muassa sellaisten nimekkäiden henkilöiden kuin IKEA-miljardööri Ingvar Kampradin ja elokuvaohjaaja Ingmar Bergmanin yhteydessä. Rotubiologinen tutkimus ja lisääntymiskelvottomiksi tuomittujen sterilointikampanjat ovat olleet laajan huomion ja keskustelun kohteena.

Ruotsalainen keskustelu on laajentunut myös arkeologian puolelle. Nykyinen Uumajan yliopiston arkeologian professori Bozena Werbart nosti kissan pöydälle vuonna 1999 ilmestyneessä artikkelissaan, joka käsittelee ruotsalaisen arkeologian nationalismia ja saksalaissuuntausta vuosina 1930–45. Ruotsalainen 1920- ja 1930-lukujen militaristinen ”arkeonationalismi” oli muutettavat muuttamen melko samanlaista kuin Derek Fewsterin kuvaamat vastaavat ilmiöt Suomessa. Tuon ajan ruotsalaisesta rautakausikuvasta on helppo löytää rodullisia korostuksia sekä slaavien tyypittelyä vihollisuuden tai alemman kehitystason edustajiksi. Eri keskustelupuheenvuoroissa natsikortti on heilahdellut muun muassa Sune Lindqvistin, T. J. Arnen, Hol-

ger Arbmanin ja Birger Nermanin suuntaan. Kaikki nämä ovat 1900-luvun alkupuolen rautakausitutkimuksen suurmiehiä. Antifasisistisen arkeologin maineen taas ovat saaneet keskisen rautakauden tutkija Nils Åberg ja Pohjois-Ruotsin esihistorian uranuurtajiin lukeutunut Gustaf Hallström.

Syntyneessä debatissa, jota käytiin varsinkin *Fornvännen*-lehdessä vuonna 2000, eräät vanhemman polven arkeologit ovat käyneet puolustamaan näitä tutkijoita, joiden oppilaina he ovat tottuneet itseään pitämään. Milloin toisen maailmansodan aikainen saksalaismielisyys perustui lähinnä antibolševismiin ja ruotsalaisen älymystön perinteisiin Saksasympatioihin, milloin antisemitismiin ja ideologiseen kansallissocialismiin myötäilyyn? Tekeekö kansalliskiihkoinen, militaristis-imperialistinen ja rotuajattelun leimaama esihistoriakuva tutkijasta välttämättä natsin, edes piilo- tai puolinatsin? Vai onko tällä kaikella merkitystä? Raskaimmin natsileima näyttää painavan professori Sune Lindqvistiä, jonka tiedetään omanneen jyrkkiä juutalaisvastaisia mielipiteitä, ja jolla oli yhteyksiä natsistiseen *Samfundet Manhem* –järjestöön. Yksittäisten kaappinatsien käräyttäminen on tarpeellista ja ehkä hauskaakin. Arkeologian aatehistoriassa häiritsevimmät oivallukset eivät kuitenkaan liity siihen, miten totalitaariset ideologiat ovat ottaneet arkeologian käyttöönsä. Vielä enemmän ajateltavaa saa siitä, miten arkeologia omalta osaltaan vaikutti äärimmäisyyksiä ruokkineen 1900-luvun maailman syntyyn ja kehitykseen.

Aatehistoriallisen tutkimuksen ohella tarvitsemme tietoa myös arkeologian suhteesta 2000-luvun kulttuuriin. Tässäkin kysymyksessä törmätään natseihin, jotka ovat tunnetusti myös nykyisessä muodossaan innokkaita viikinkiromantikkoja. Kysymyksen ei kuitenkaan pidä rajoittaa natsijahtiin tai natsifetisismiin tyydyttämiseen. Esimerkiksi nykyisen arkeologian tai arkeologiaa soveltavan fiktion tapa kuvata väkivaltaa sekä kulttuurisen toiseuden kohtaamista olisi tällöin tarpeellinen tutkimuksen kohde.

Kirjallisuutta

- Fewster, Derek 2006: Visions of past glory: nationalism and the construction of early Finnish history. *Studia Fennica, Historica*, 11. Finnish litteratute society, Helsinki.
- Rolfsen, Perry 2003: Snartemosverdet – kopier og NS-propaganda. Rolfsen, Perry & Stylegar, Frans-Arne (red.): *Snartemofunnene i nytt ljus*. Universitetets kulturhistoriske museer Skrifter nr. 2. Oslo: 81–132.
- Werbart, Bozena 1999: Archaeology yesterday and today: Sweden 1930–1945. Gustafsson, A. & Karlsson, H. (red.): *Glyfer och arkeologiska rum - en vänbok till Jarl Nordbladh. GOTARC serie A*, vol. 3. Institutionen för arkeologi, Göteborgs Universitet: 275–288.

Kirjoittaja on tutkijakoulutettava Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa.